

Egeresi Zoltán¹

Bulgária és az ukrajnai háború²

A tanulmány célja Bulgária ukrajnai háborúra adott válaszainak áttekintése. Megvizsgálja, hogyan reagált a 2022 februárjában indult orosz agresszióra, hogyan alakult át a kapcsolata Oroszországgal és nyugati szövetségeseivel. Az invázió kezdete óta eltelt időszakban a korábban Moszkvával kifejezetten jó kapcsolatokat ápoló Bulgária Ukrajna támogatása mellett kötelezte el magát, még akkor is, ha ez nem volt belpolitikai problémáktól mentes. Ezzel párhuzamosan jelentős mértékben csökkent az orosz energetikai függőség és befolyás az országban.

Kulcsszavak: Bulgária, ukrajnai háború, Oroszország, NATO

The Effects of the Russia-Ukraine War on Bulgaria

This paper aims to review Bulgaria's responses to the war in Ukraine. It examines how it reacted to the Russian aggression that began in February 2022, and how its relationship with Russia and its Western allies was transformed. Since the beginning of the invasion, despite its preliminarily good relations with Moscow, Bulgaria has committed itself to supporting Ukraine, even if this decision has been criticized by some actors within the political spectrum. The paper argues that Russian energy dependence and influence in the country decreased significantly.

Keywords: Bulgaria, War in Ukraine, Russia, NATO

Bevezetés

A 2022. február végén Ukrajna ellen indított orosz támadás egyik pillanatról a másikra gyökeresen megváltoztatta Bulgária biztonsági helyzetét. Ugyan az ország nem határos közvetlenül Ukrajnával, a Fekete-tenger hadszíntérré változása, az ukrán menekültek gyorsan megjelenő tízezres tömegei (köztük ukrajnai bolgárok), a NATO-, illetve uniós segítségnyújtás és az Oroszország ellen bevezetett szankciók Szófiát is határozott fellépésre készítették.

A tanulmány a megváltozott helyzetre 2022 februárja és 2024 januárja között adott bolgár válaszokat kívánja bemutatni, kitérve a bel- és külpolitikai tényezőkre, a haderő modernizációjára, a biztonsági percepciók változására és a különböző intézkedésekre érkező orosz válaszlépésekre. A vizsgált időszak belpolitikai nehézségei, két választása, széteső kormánykoalíciói és az orosz befolyásolási törekvések megnehezítették az egységes fellépést, azonban Szófia alapvetően a nyugati szövetségesei mellett kötelezte el magát.

¹ Egeresi Zoltán az NKE EJK JLI tudományos munkatársa. E-mail: egeresi.zoltan@uni-nke.hu

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 számú projektnek a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NVA-16 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

A tanulmány első része felvázolja, hogy Szófia külpolitikája a szoros orosz kapcsolatok miatt alapvetően Kelet és Nyugat közötti egyensúlyozásra épült, amelynek fenntartását a háborús események megnehezítették, ha nem is vetettek véget neki. A bolgár–orosz kapcsolatok áttekintése után a mű a konfliktusra adott politikai válaszokat veszi górcső alá, majd pedig az Ukrajnának nyújtott különböző, elsősorban katonai támogatási formákat elemzi. Végezetül bemutatja a háborúnak a bolgár haderőfejlesztésre és a védelmi percepciókra kifejtett hatását, az új Nemzeti Védelmi Stratégia tervezetét.

A bolgár külpolitika és a háború előtti bolgár–orosz kapcsolatok

Bulgária több évtizedes szovjet szatellitállamként eltöltött időszak (1944–1990) és bő egy évtizedes intermezzo után 2004-ben csatlakozott a NATO-hoz, illetve 2007-ben az Európai Unióhoz. A nyugati szövetségi rendszerbe történő betagozódás azonban nem jelentette azt, hogy megszűnt volna az orosz befolyás az országban. Egyrészt a történelmi és kulturális kapcsolatok továbbra is erősek maradtak. Az oroszok nagy szerepet játszottak a bolgár függetlenségi törekvésekben (főleg 1878-ban a San Stefanó-i békeszerződés aláírásával Nagy-Bulgária létrehozásáról), ráadásul a közös vallás is összekapcsolja a két népet. Az orosz ortodox egyház – ahogy a Balkán más pravoszláv többségű államaiban is – aktív a jó viszony ápolásában.

A gazdasági kapcsolatok is jelentősek: az Oroszországi Föderációból az FDI jellemzően három balkáni országba érkezik: Montenegróba, Szerbiába és Bulgáriába, de fontos megemlíteni, hogy az orosz tőke jelenléte nagyobb a hivatalos kimutatásoknál, mivel sok cég Hollandiában, Cipruson vagy épp Luxemburgban van bejegyezve.³ Az orosz vállalatok néhány stratégiaileg fontos szektorban koncentrálnak, úgymint az energetikában, az építőiparban, a telekommunikációban vagy a bankszektorban (Sberbank és VTB). Bulgáriában Oroszország különösen jelentős szerepre tett szert az energetikai ágazatban. Az ország gázellátásának döntő része Oroszországból érkezett részben a Transzbalkán vezetéken, részben a 2020 januárjában átadott Török Áramlaton keresztül. A bolgár állam ráadásul régóta fontos szerepet játszott az orosz energetikai tervekben, s noha a Déli Áramlat az EU nyomására 2014-ben lekerült a napirendről, a Törökországon keresztül Bulgárián át egészen Magyarorszáig megépített Török Áramlat fontos tranzitbevételekhez és egy új útvonalhoz is juttatta az országot. Bulgária egyetlen olajfinomítója – amely a Balkán legnagyobb olajfinomítója is egyben – az orosz Lukoil vállalat kezében van. Az ország egyetlen működő atomerőműve szintén orosz technológiával épült, és ellátását is onnan kapja. Oroszország szintén jelentős szerepet játszott a bolgár turizmusban, a koronavírus-járvány előtt évi szinten 500–600 ezer orosz látogatott az országba, amivel az odaérkező turisták kb. 10%-át adta. Az orosz bankok szintén megjelentek az országban, a Sberbank 2016-ban kezdte meg működését.

Az orosz tőke jelenléte mellett Bulgáriában a már említett történelmi és kulturális, illetve gazdasági kapcsolatokon kívül számos politikai szereplő is hagyományosan megértően

³ Stefanov, Ruslan – Vladimirov, Martin szerk. (2020): *The Kremlin Playbook in Southeast Europe. Economic Influence and Sharp Power*. Sofia: Center for the Study of Democracy, 12–13.

áll Oroszországhoz. Így jellemzően a nemzeti radikális pártok – amelyek az utóbbi két évtizedben jelentős változáson mentek keresztül, tekintve, hogy számos megszűnt, ám újak is jöttek létre⁴ –, illetve a korábbi kommunista pártból létrejövő Bolgár Szocialista Párt (BSZP) megértően viseltettek Oroszország irányába. De az orosz befolyás ennél is kiterjedtebb, például a főként a török kisebbség szavazataira támaszkodó Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (DPSZ) vezetőjét is leváltotta a saját pártja 2015 végén, amikor az Oroszország ellen szólalt fel, miután a török fegyveres erők lelőtték a török légitert megsejtő egyik Szuhoj 24-est.⁵ Még a nyugatosabb vonalat képviselő pártok és kormányok, mint Bojko Boriszov Polgárok az Európai Bulgáriáért (GERB) is igyekezett óvatosan eljárni a 2018-ban kirobban Szkrípál-ügynél. Miközben számos európai állam orosz diplomaták tucatjait küldte haza, addig a Boriszov-kormány egyet sem.⁶

Míg az egymást követő bolgár kormányok színezettől függetlenül próbáltak jó kapcsolatokat építeni Moszkvával, addig a Kijevvel fenntartott viszonyok jóval korlátozottabbak voltak. A legnagyobb politikai kérdést a még jellemzően a 19. században érkező bolgár telepések leszármazottainak helyzete jelentette, akik az akkor jórészt lakatlan orosz birodalmi határvidéken, Besszarabia déli részén találtak új hazára. Túlélve az előző évszázadok hányattatásait, számuk elérte a kétszázezer főt, s Szófia az utóbbi években számos alkalommal kritizálta az ukrán nemzetesítő törekvéseket.

A háborúra adott válaszok

A 2022. februári támadás tehát egy, a nyugati szövetségi rendszerbe betagozódott, ugyanakkor Oroszországhoz sok szállal és számos politikai aktozzal kötődő országot lepett meg. A közvélemény-kutatások szerint Vlagyimir Putyin támogatottsága a háború előtt is magas, mintegy 55%-os volt,⁷ igaz, a 2022. február végén készíttetek szerint már csak 20%-on állt, és elutasítottsága is közel 50%-ra emelkedett.⁸

Noha borítékolható volt, hogy a már előbb felvázolt tényezőknél köszönhetően a bolgár válasz nem lesz egyértelmű, a helyzetet megnehezítette, hogy az országban 2021 áprilisa és 2023 vége között öt választást tartottak (2021. április 4., július 11., november 21., 2022. október 2. és 2023. április 2.), ami politikailag bizonytalan, egymást váltogató ügyvivő kormányokat jelentett úgy, hogy a legutóbbi, 2023 áprilisában tartott választás sem hozott stabil kormányt, hanem egy nagykoalíciót, amelynek egyik fő ereje, a Folytatjuk a Változást (PP) és a Demokratikus Koalíció (DB) azzal a Polgárok az Európai Bulgáriáért (GERB) párttal volt kénytelen koalícióra lépni, amelyet számtalanszor elítélt a kampányában, és a tömörülés korrupciójának felszámolásáért szállt síkra. Ráadásul ebben a helyzetben a 2021 őszén újraválasztott államfő, Rumen Radev az ügyvezető

⁴ Erről lásd bővebben Dúró József (2011): Támadás jobbról. Az Ataka felemelkedése. In Lánzi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég, 331–355.

⁵ *Hak ve Özgürlükler genel başkanı azledildi*. [online], 2015. 12. 25. Forrás: dw.com [2023. 12. 10.].

⁶ Radoykov, Ihvan – Ugurlu, Sibel: *Bulgaria Will Not Expel Russian Diplomats for Now: PM*. [online], 2018. 03. 30. Forrás: aa.com.tr [2023. 12. 10.].

⁷ Petrov, Angel: *War in Ukraine Threatens to Upend Politics in Bulgaria*. [online], 2022. 03. 18. Forrás: balkaninsight.com [2023. 12. 10.].

⁸ Pieńkowski, Jakub (2022): *Bulgaria's Reaction to Russia's Invasion of Ukraine*. *PISM Spotlight*, 52, 1–2.

kormányok élére a saját embereit kinevezve igyekezett még nagyobb befolyásra szert tenni. A félelnöki bolgár rendszerben az államfő politikai súlya megnőtt az egymást váltogató kormányokkal szemben. Az ukrajnai háború kontextusára ez annyiban hatott, hogy a ruszofel elnök az elmúlt közel két évben igyekezett akadályozni Ukrajna támogatását.⁹

Az orosz agresszió megindulása idején azonban Kiril Petkov, egy Harvardon végzett fiatal közgazdász vezette Amerika-párti kormány volt hatalmon, amely a Folytatjuk a Változást, a Demokratikus Koalíció (DS), a Van Egy Ilyen Nép (ITN) és a Bolgár Szocialista Párt koalíciójából állt. A miniszterelnök rögtön elítélte az orosz támadást, és egyértelműen beállt a Nyugat és Ukrajna mellé. Az ukrajnai háború az első európai politikai áldozatát is Bulgáriában szedte: a miniszterelnök lemondatta honvédelmi miniszterét, Sztefan Janevet, mivel az nem volt hajlandó háborúnak minősíteni az orosz agressziót, és semleges magatartást javasolt.¹⁰

Politikai szinten alapvetően két parlamenti jelenléttel rendelkező párt tanúsított „megértő” magatartást Oroszország iránt. A nemzeti radikális Újjászületés Párt vezetője, Kosztadin Kosztadinov megpróbálta megakadályozni a február 24-i inváziót elítélő nyilatkozatot, illetve több beszédében is kifogásolta a szankciókat, mondván, hogy azok nem szolgálják Bulgária érdekeit. Az ellenzéki Vazrazsdane sokkal kevésbé jelentett kihívást a Kiril Petkov vezette kormány számára, mint a koalíciós partner szocialisták megnyerése, pontosabban benntartása a koalícióban.

Noha Bulgária megszavazta a szankciókat, az államfő akadályozása, a koalíció megtartása és az orosz energetikai (gazdasági) kapcsolatok megőrzése végett a konfliktus első hónapjaiban a kormány inkább csendben, de annál értékesebb fegyverszállítmányok formájában támogatta Ukrajnát.¹¹ Petkov az első hetekben kijelentette, hogy bár többé nem állnak „puhán” Oroszországhoz, a háború közelsége miatt nem küldenek fegyvereket¹² – mint később kiderült, ez nem volt igaz, noha hivatalosan továbbra sem ismerte el a bolgár kormányzat, hogy fegyvereket küldött volna. A háború miatt a bolgár kisebbség helyzete is lekerült az ukrán–bolgár napirendről.

A háború ezen szakaszában kisebb polémia alakult ki a kormány és Eleonora Mitrofanova orosz nagykövet között. Az orosz nagykövet asszony kritizálta a kormányzat Ukrajna melletti elköteleződését, és megkezdte az amerikai dezinformáció elleni harcot. A viszony odáig fajult, hogy 2022. június 28-án 70 orosz diplomatát utasítottak ki az országból¹³ – ezzel az állomány több mint fele távozott –, azonban a nagykövet maradhatott (augusztusban viszont Oroszország utasított ki 14 bolgár diplomatát).¹⁴ Mivel pedig a Petkov-kormány a szocialisták kihátrálása miatt 2022 nyarán megbukott, még tovább is. Az újrakezdődő belpolitikai bizonytalanság az oroszpárti, volt pilóta államfőt,

⁹ Viola Cintia (2023): Válaszúton Bulgária – menekülés a belpolitikai válságspirálból. *MKI Elemzés*, 39, 1–11.

¹⁰ Oliver, Christian: *Bulgarian PM Fires Defense Minister for Promoting Putin's Spin*. [online], 2022. 02. 28. Forrás: politico.eu [2023. 12. 10.].

¹¹ Volkmann-Schluck, Philip: *Bulgaria to the Rescue: How the EU's Poorest Country Secretly Saved Ukraine*. [online], 2023. 01. 18. Forrás: politico.eu [2023. 12. 10.].

¹² Bayer, Lili: *Bulgarian PM: We're No Longer 'Soft' on Russia*. [online], 2022. 03. 04. Forrás: politico.eu [2023. 12. 10.].

¹³ Wesolowsky, Tony: *With 70 Russian Diplomats Leaving Bulgaria, Moscow's Controversial Ambassador Is Staying*. [online], 2022. 06. 30. Forrás: rferl.org [2023. 12. 10.].

¹⁴ *Russia Kicks Out 14 Bulgarian Diplomats*. [online], 2022. 08. 05. Forrás: reuters.com [2023. 12. 10.].

Rumen Radevet hozta helyzetbe, az általa kinevezett ügyvezető kormányok révén lassult az Ukrajnának küldött támogatás (habár Radev legalább elítélte az orosz támadást). Az államfő többször jelezte, hogy országa nem akarja támogatni nehézfegyverrel Ukrajnát. A 2022 végén Szófiába látogató amerikai delegáció, amely sajtóértesülések szerint a bolgár kézben lévő Sz–300-as légvédelmi rakétarendszerek Ukrajnába küldéséért cserébe 200 millió dollár értékben adott volna modern amerikai légvédelmi rakétarendszereket, süket fülekre talált.¹⁵ Mindenesetre a bolgár parlament 2022. december 9-én megszavazta, hogy katonai eszközöket küld Ukrajnának – noha a fegyverek listája titkosított, feltételezhető, hogy csak könnyűfegyverekre és lőszerre vonatkozott a döntés.¹⁶

A nyugati támogatással végül 2023 nyarán felálló nagykoalíció – Radev tevékenységét is visszaszorítandó – folytatta az Ukrajna melletti kiállást. A júliusi vilniusi NATO-csúcs előtt Volodomir Zelenszkij ukrán elnök Bulgáriába látogathatott. A bolgár parlamentben megszavaztak egy határozatot, amelyben az ország támogatja Ukrajna NATO-csatlakozását a háború befejezése után. Nem sokkal Zelenszkij távozása után pedig megszületett a bejelentés, hogy nehézfegyverzettel, egészen pontosan 100 páncélozott járművel (csapatszállítókkal) is hajlandók támogatni Ukrajnát.¹⁷ A döntést az államfő arra hivatkozva, hogy a fegyverszállítás háborúba sodorhatja Bulgáriát, megvétózta, azonban a nagykoalíciós többség decemberben felülírta ezt a járművek küldéséről, és mégis engedélyezte. A kormány továbbá Sz–300-as légvédelmi rakétarendszerekhez való rakéták küldéséről és ukrán pilóták képzésének engedélyezéséről is döntött.¹⁸

Noha Bulgáriában a Nyugat által támogatott koalíciós kormányoknak sikerült jelentős mértékben gyengíteniük az orosz befolyást, az továbbra sem szűnt meg. A bolgár közvélemény relatív többsége továbbra is jó kapcsolatokat szeretne Oroszországgal, s noha ugyancsak a viszonylagos többség támogatja Ukrajnát a háborúban, a lakosság nagy része ellenzi a fegyverszállítást.¹⁹

A háború kezdetén tanúsított Ukrajna melletti kiállás, a titkos fegyverszállítások miatt az orosz válasz sem maradt el. Számos bolgár lőszerraktárnál történt robbanás az ukrajnai agresszió óta, s többen ezeket az incidenseket az orosz szolgálatokkal hozták összefüggésbe, igaz, hasonló esetekre az előző években is láthattunk példákat.²⁰ Azzal, hogy Bulgária megtagadta, hogy rubelben fizessen az orosz gázért, az első uniós orszaggá vált, amellyel felfüggesztette a gázkereskedelmet a Gazprom.²¹ Ezt Azerbajdzsánból,²²

¹⁵ Angelov, Gerogi A. – Wesolowsky, Tony: *Bulgaria's Pro-Kremlin Leader Refuses To Send Soviet-Era Fighter Jets And Tanks To Ukraine*. [online], 2023. 03. 23. Forrás: rferl.org [2023. 12. 10.].

¹⁶ *Bulgaria to Send Its First Military Aid to Ukraine*. [online], 2022. 12. 09. Forrás: reuters.com [2023. 12. 10.].

¹⁷ *Bulgaria Agrees to Send Heavy Military Equipment to Ukraine for the First Time Since the Invasion*. [online], 2023. 07. 22. Forrás: apnews.com [2023. 12. 10.].

¹⁸ *Bulgarian Parliament Again Approves Additional Military Aid to Ukraine*. [online], 2023. 12. 08. Forrás: apnews.com [2023.12.10.].

¹⁹ Barabás T. János (2023): *A 2023-as bulgáriai választások és a kormányalakítás dilemmái*. KKI Elemzés, 19, 1–8.

²⁰ Nikolov, Krassen: *Explosions at Bulgarian Arms Factory Set to Export to Ukraine*. [online], 2023. 06. 26. Forrás: euractiv.com [2023. 12. 10.].

²¹ Strzelecki, Marek – Tsolova, Tsvetelia – Polityuk, Pavel: *Russia Halts Gas Supplies to Poland and Bulgaria*. [online], 2022. 04. 27. Forrás: reuters.com [2023. 12. 10.].

²² O'Byrne, David: *Azerbaijan Opens New Gas Pipeline to Bulgaria*. [online], 2022. 10. 11. Forrás: eurasianet.org [2023. 12. 10.].

a görög–bolgár interkonnektor megépítésével próbálják ellensúlyozni, 2023 januárjában pedig aláírtak egy megállapodást a török BOTASJ-sal,²³ ami éves szinten 1,5 milliárd köbmétert tesz lehetővé a Marmara Ereğlisi LNG-terminálból.

Bulgária ugyan csatlakozott az uniós szankciókhoz, de a komoly függőséget jelentő olajimportot illetően derogációval tudott élni, így 2024 végéig a tervek szerint vásárolhat orosz kőolajat, az ebből készült termékeket pedig egyedül Ukrajnának adhatja el,²⁴ ezáltal a Lukoil bolgár finomítója tovább folytatta a működését, a bolgár külügyminiszter pedig 2023 nyarán egy interjújában jelezte, hogy a finomított olaj 40%-a Ukrajnába megy tovább. Az olajfinomító jelentős szereppel bír: havi 3 millió hordó kőolaj érkezik Oroszországból, ezzel Bulgária a negyedik legnagyobb vásárlója az orosz olajnak Kína, India és Törökország után.²⁵

Azonban a finomító révén Oroszország jelentős bevételekhez jut; ezt megakadályozandó a bolgár kormány 2023 őszén úgy döntött, hogy 2024. március 1-jétől leállítja az orosz kőolajvásárlást. Egyúttal jelezte, hogy hajlandó lenne megvenni a Lukoiltól az olajfinomítót, amennyiben az eladná – sajtóértesülések szerint az orosz vállalat nem zárkózott el attól, hogy megváljon tőle.²⁶

A bolgár kormány arról határozott 2023 őszén, hogy megemeli a gáztranzitdíjakat, ezzel ellehetetlenítve az orosz gáztranszportot Szerbia és Magyarország felé. Az új tarifa 10 euró/megawattóra, ami 1,2 milliárd euró bevételt jelentett volna az ország számára. Az intézkedés nemcsak uniós szinten, de Bulgáriában is vitához vezetett, Radev a Legfelsőbb Bírósághoz fordult miatta. Végül 2023 decemberében a bolgár kormányzat elállt a tranzitdíjemeléstől.²⁷

Az Ukrajnának nyújtott bolgár segítség

A már említett határozott politikai fellépés és támogató nyilatkozatok mellett a bolgár állam számos módon segítette Ukrajnát. A konfliktus elejétől küld humanitárius segílyeket, 2022 végéig több mint 200 millió euró értékben,²⁸ illetve megnyitotta az ország határait az ukrán menekültek előtt. 2022 őszéig közel 800 ezer ukrán érkezett az országba, azonban jelentős részük azóta vagy más országba állt tovább, vagy visszatért Ukrajnába. Az ENSZ 2023. őszi adatai szerint kb. 140 ezer ukrán folyamodott menekültstátuszért a délkelet-európai országban. Az ukránok érkezését – a társadalmi szolidaritáson túlmenően – a bolgár állam jó néven vette, mivel lehetőséget látott arra, hogy a hatalmas munkaerőhiányt csökkentse; az első nyilatkozatok szerint Bulgária 200 ezer embernek

²³ *First Gas Delivery From Türkiye to Bulgaria Starts.* [online], 2023. 04. 13. Forrás: botas.gov.tr [2023. 12. 10.].

²⁴ *Derogation From EU Sanctions Allows Bulgaria to Export Russian Fuel to Ukraine.* [online], 2023. 05. 02. Forrás: bnr.bg [2023. 12. 10.].

²⁵ Jack, Viktor: *Russian Oil Titan Lukoil Eyes the End of Its Reign in Bulgaria.* [2023. 08. 21.] Forrás: politico.eu [2023. 12. 10.].

²⁶ *Russia's LUKoil Mulls Sale Of Operations In Bulgaria.* [online], 2023. 12. 05. Forrás: rferl.org [2023. 12. 10.].

²⁷ Nikolov, Krassen: *Bulgaria Waives Russian Gas Transit Tax in Hopes of Furthering Schengen Talks.* [online], 2023. 12. 12. Forrás: euractiv.com [2023. 12. 12.].

²⁸ *MoD: Bulgaria Has Given Close to Half a Billion Leva Humanitarian Aid to Ukraine.* [online], 2022. 12. 20. Forrás: sofiaglobe.com [2023. 12. 10.].

is munkahelyet tudott volna adni.²⁹ A kormányzat nemzetközi szervezetekkel együttműködve számos programot indított az ukrajnai menekültek megsegítésére; egyúttal számos szállodával megegyezve több mint 12 ezer embernek nyújtott szállást.³⁰

A humanitárius segítségen túl meghatározó volt a katonai támogatás. Ahogy már említettük, a bolgár kormány az elnök ellenkezése, belpolitikai megfontolás és a jelentős orosz energetikai kitétség miatt alapvetően csöndben állt az ukránok mellé, ennek ellenére az első hónapokban a becslések szerint a bolgároktól érkezett a lőszer 30%-a és az üzemanyag 40%-a az ukrán hadsereg számára.³¹ Bulgária szerepe már csak azért is fontos, mivel Európában a szovjet fegyverek egyik nagyobb lőszergyártója, s pontosan ez az, amire Ukrajnának oly nagy szüksége van – 2022 végére a fegyverexportja átlépte a 4,3 milliárd dollárt, ami az előző évinek megközelítőleg háromszorosa, a lőszergyártás központjai, Karlovo, Kazanlak és Szopot pedig gyors fejlődésnek indultak. Ugyanakkor a gyárakban történt robbanások, balesetek miatt felmerült az oroszok beavatkozásának lehetősége is.³²

A már felvázolt tényezők miatt a bolgár kormányzat támogatása csak harmadik országon keresztül történhetett a konfliktus bő első egy évében: hivatalosan nem Ukrajnának, hanem egy másik NATO-tagállamnak adta el a nehézfegyvereket, ami aztán lehetővé tette, hogy azok eljussanak a kelet-európai államba. Az Oryx adatai szerint egy NATO-tagállam 14 Szu-25-ös repülőgépet, T-72-eseket és nehézüzerségi eszközöket (152 mm-es D-20-at) vásárolt (ezeket a híreket a bolgár kormány elutasította),³³ rajtuk kívül Bulgária jelentős mennyiségű lőszer és rakétákat, illetve katonai felszerelést (sisakok, ruházat) küldött Ukrajnába.³⁴

A bolgár biztonsági és védelmi stratégia alakulása

A háborúra adott bolgár válaszok a NATO-szövetségekkel fenntartott kapcsolatok szorosabbra fűzését hozták. Ugyan nem volt közvetlen fenyegetésben az ország, de mintegy ezerfős NATO-harccsoport létesült a területén, amely 2022 decemberében kezdte meg működését.

Az ukrajnai fenyegetés a meglévő stratégiák átgondolására is készítette a kormányzatot, az érdemi munka azonban a kormányváltások és a választások miatt később indulhatott meg. A bolgár *Nemzeti Biztonsági Stratégiát*³⁵ – egy 2005-ös és egy 2008-as próbálkozás után – 2011-ben fogadták el. A stratégiában a NATO-ra és az EU-ra (közös védelem-és biztonságpolitika) építve határozták meg a célkitűzéseket. Akkor a fő külső kihívásként

²⁹ *Up to 200 000 Jobs Can Be Provided by Bulgarian Employers to Ukrainian Citizens.* [online], 2022. 02. 28. Forrás: bia-bg.com [2023.12.10.].

³⁰ *Not Many Ukrainian Refugees Have Stayed in Bulgaria Since the Start of the Invasion.* [online], 2022. 10. 10. Forrás: novinite.com [2023. 12. 10.].

³¹ Volkmann-Schluck 2023.

³² Radyokov, Ihvan: *Explosion at Gun Factory in Bulgaria Kills at Least 3 Workers.* [online], 2022. 10. 04. Forrás: aa.com.tr [2023. 12. 10.].

³³ *Bulgaria Has Not Exported T-72 Tanks, S-300 Complexes, MiG-29s or Su-25s to Ukraine, Defence Minister Says.* [online], 2023. 01. 17. Forrás: bnt.bg [2023. 12. 10.].

³⁴ *Ukraine's Armsbasket: How Bulgaria Arms Ukraine.* [online], 2023. 08. 13. Forrás: oryxspioenkop.com [2023. 12. 10.].

³⁵ *National Security Strategy of the Republic of Bulgaria.* [online], 2011. Forrás: me.government.bg [2023. 12. 10.].

a terrorizmust és az előre nem jelezhető kihívásokat jelölték meg, miközben belső problémaként az ország demográfiai helyzetét és a korrupciót. A stratégia szerint a szomszédsággal jó kapcsolatokra törekvő ország a mások belügyeibe való be nem avatkozás elvét követi. A Fekete-tenger térségét illetően az együttműködést határozza meg célkitűzésként a dokumentum. Egyúttal jelzi, hogy Bulgária aktív szerepet vállal a NATO és az EU Oroszországgal való kapcsolatainak bővítésében és fenntartásában. Az eredetileg tízéves periódusra meghatározott NBS-t 2018-ban frissítették.

A szintén 2011-ben elfogadott *Nemzeti Védelmi Stratégia* is hasonlóan vázolja fel az ország biztonsági környezetét, jóval nagyobb figyelmet szentelve a terrorizmusnak, a gazdasági kihívásoknak, a gyenge államoknak, mint Oroszország stb. Ez utóbbit csak egyszer említi mint olyan országot, amellyel az EU, a NATO és az Egyesült Államok különböző területeken folytatott stratégiai dialógusa és partnersége (terrorizmus elleni fellépés, fegyverkezés kontrollja) hozzájárul a nemzetközi biztonsági környezet fejlesztéséhez. Öt évvel később, 2016 tavaszán újabb védelmi stratégiát fogadtak el, amely már új biztonsági környezetet vázolt fel, kiemelve a hibrid hadviselés különböző formáit mint új kihívásokat, egyúttal megerősítette az ország védelempolitikájában a NATO és az EU szerepét.³⁶

Az ukrajnai háború árnyékában 2023 szeptemberében a kormány úgy döntött, hogy felülvizsgálja a védelmi politikát. A hadügyminisztérium ennek megfelelően többek között a toborzás, a képzés, a szolgálat utáni társadalmi beilleszkedés, a dezinformáció és propaganda elleni védelmi és kibervédelmi képességek fejlesztése, a bolgár hadiipari ökoszisztéma fejlesztése, innováció, kutatás és fejlesztés, a fegyveres erők struktúrájának, számainak, vezetésének áttekintését végzi el az év során. A tervek szerint 2024. február végéig az eredmények alapján elkészül egy új Fehér Könyv.³⁷

Egyúttal 2023. október elején nyilvános konzultációra bocsátották az új Nemzeti Védelmi Stratégia tervezetét. A dokumentumot illetően hangsúlyozták, hogy Bulgária védelme a NATO kollektív védelme és az EU közös biztonság- és védelempolitikájának keretében valósul meg. Ennek megfelelően a szövetségesi vállalások teljesítése az ország védelme szavatolásának alapvető része. A szöveg a NATO 2022-es stratégiai koncepciójával, a Kül- és biztonságpolitikai globális stratégiával (Global Strategy for Foreign and Security Policy) és az EU Stratégiai iránytűjével (Strategic Compass) harmonizálva jött létre. Egyúttal azt is kiemelik, hogy a védelem három pillérré épül: az államra, a fegyveres erőkre és az állampolgárokra.

A 2033-ig megfogalmazott dokumentum szerint Bulgária biztonságára a legnagyobb fenyegetést Oroszország jelenti, egyben aláhúzza, hogy az ukrajnai háború végétől függetlenül a NATO és Oroszország közötti geopolitikai konfrontáció folytatódni fog. Egyúttal nem vár változást a keleti hatalom politikai rendszerében sem. Mivel a jövőre nézve a globális katonai és nukleáris eszkaláció esélye – ahogy a fegyverkezési verseny és a konvencionális összetűzések lehetősége is – növekszik, a NATO-nak fejlesztenie kell az elrettentési és védelmi potenciálját. A dokumentum szerzői az Oroszország és Kína közötti együttműködés szorosabbra fűzését várják.

³⁶ *Bulgarian Cabinet Approves National Defence Strategy*. [online], 2016. 04. 13. Forrás: sofiaglobe.com [2023. 12. 10.].

³⁷ Kandilarov, Evgeniy: *Bulgarian Defense Policy and the New National Defense Strategy*. [online], 2023. 10. 19. Forrás: china-cee.eu [2023. 12. 10.].

Az új védelmi stratégia szerint a transzatlanti övezet védelmének legfontosabb letéteményese a NATO, egyúttal Kína felemelkedése és a geopolitikai kihívások megkövetelik a fokozottabb odafigyelést a Csendes-óceán térségére és az ottani partnerekkel való kapcsolatok fejlesztésére. Mivel egy új vasfüggöny ereszkedik le Európára a háború miatt, ami az európai országok számára orosz információs-pszichológiai, gazdasági és politikai beavatkozási kísérleteket fog hozni.

A dokumentum szerint a fekete-tengeri régió hosszabb távon is jelentős potenciális kockázati tényező lesz. Emiatt a NATO-nak nagyobb mértékben kell koncentrálnia a térségre, egyúttal erősíteni kell a partnerek ellenállási és védelmi képességeit is. A szerzők szerint Oroszország a posztszovjet térséget a saját érdekszférájának tekinti, s mindent meg fog tenni, hogy megakadályozza Ukrajna NATO- és EU-csatlakozását.

A stratégia rámutat az euroatlanti államokat érintő kihívásokra, mint a populizmus és a radikális pártok megjelenésére, amelyek megnehezítik a meglévő migrációs, gazdasági és terrorizmushoz kötődő kihívások kezelését. További kihívásként reflektál többek között a terrorizmusra, a Közel-Keleten lévő negatív, biztonságot érintő tendenciákra, az energetikai és kritikus infrastruktúra elleni támadások jelentette kockázatokra, az uniós és NATO-tagok közötti konfliktusokra, a klímaváltozásra és a migrációra.

A dokumentum kiemeli, hogy a bolgár védelem a NATO irányelveinek megfelelően épül fel, s a jövőben jelentős erőfeszítéseket tesz az elrettentési és védelmi képességek javítása terén. Hosszabb távon számít a NATO-csapatok állomásozására az ország területén, egyúttal jelzi, hogy Bulgária is hajlandó csapatokat küldeni NATO-kötelékben más országokba. A stratégia szerint már a 2024-es költségvetésben eléri a 2%-os védelmi kiadásokat, amit ezután tartani fognak; ahogy a védelmi kiadások legalább 20%-át új beszerzésre kell fordítani. Egyúttal bérfejlesztést is vízionál a fegyveres erők tagjai számára.

A haderő modernizációja és a védelmi költségvetés

Ugyan Bulgária 2004-ben csatlakozott a NATO-hoz, a haderőfejlesztés elmaradt. Sem a 2%-os GDP-arányos katonai kiadásokat nem sikerült elérni, sem pedig lecserélni a meglévő, jellemzően szovjet haditechnikát nyugatira. A háború előtt csak két nagyobb nyugati beszerzésre futotta:³⁸ 2019-ben 8 darab F-16-os leszállításáról állapodott meg a bolgár kormány a Lockheed Martin vállalattal, illetve 2020 őszén megegyezés született arról, hogy a német NVL Group és a bolgár MTG Dolphin Várnában két, egyenként 2300 tonna multifunkciós korvetet épít közösen. A két hajó összeszerelése 2023 augusztusában kezdődött meg.³⁹

Az ukrajnai fejlemények azonban meggyőzték Szófiát a modernizáció szükségességéről. A jelenlegi kormánykoalíció mindkét nagy pártja elkötelezett a gyors fejlesztésben. Az új haderőfejlesztési terv parlamenti elfogadására 2023 végén vagy 2024 elején sor kerülhet. Ezzel együtt a védelmi költségvetés kapcsán is bejelentések történtek, hogy

³⁸ Angelov, Georgi A.: *After Russia's Invasion Of Ukraine, Bulgaria Is Rapidly Trying To Modernize Its Armed Forces.* [online], 2023. 09. 25. Forrás: refil.org [2023. 12. 10.].

³⁹ Mitsopoulos, Dimitris: *Bulgaria's First Modern Corvette Launched By Local Shipyard.* [online], 2023. 08. 09. Forrás: navalnews.com [2023. 12. 10.].

2024-re az ország elérje a 2%-os GDP-arányos ráfordítást. A 2023-as évben Bulgária 1,9%-ot költött védelmi kiadásokra, 2025-ben pedig 2% fölötti kiadásokat tervez.⁴⁰

Az elköteleződés a hadsereg modernizációját illetően már hozott eredményeket: 2022-ben – a szocialista és a nemzeti radikális képviselők ellenére – sikerült megegyezni újabb nyolc F-16-os beszerzéséről.

A Dél-Ukrajnát ért orosz támadások, a tengeri útvonalak veszélyeztetése miatt a parti őrség fejlesztése kiemelt szerepet kapott a kormányzati célok között. A már említett két korvetten kívül parti légvédelmi rakétaütegek beszerzéséről döntött a bolgár vezetés, 2022-ben pedig svéd gyártmányú RBS-15 Mk3 rakétákról.

A másik kiemelt cél a katonai szállítójárművek beszerzése – már 2022 előtt megindult az eredménytelenül záruló tárgyalások a finn Patria és az amerikai General Dynamics-szal –, ami úgy tűnik, pozitív fordulatot vett, miután az Egyesült Államok rábólintott 183 Stryker ICV lövészállító járműre 1,5 milliárd dollár értékben,⁴¹ de egyelőre nem jött létre a megállapodás.

A fentebb említetteken kívül a kormányzat szeretne új radarrendszereket is beszerezni (öt rögzített és két mobilt), ajánlatok már érkeztek a Lockheed Martintól, az izraeli Eltától, az olasz Leonardótól, a spanyol Indrától és a francia Thales-től. Amikor először felvetődött a terv a hét rendszer beszerzéséről 2019-ben, akkor még 185 millió euróval számoltak, de most már jóval nagyobb keretet kellene elkülöníteni erre a célra, ami viszont a bolgár költségvetésnek okoz kihívást. 2023 nyarán már érkezett egy bejelentés, hogy amerikai vállalat fejlesztene és telepítene két bolgár hajóra radarrendszert.⁴²

A légvédelmi rakétarendszerek a további nagy fejlesztési irány. Egyelőre kisebb hatótávolságúak vásárlása van tervben, s lehetőség szerint olyanok, amelyeket a meglévő készletekből el tudnak látni rakétákkal, így felmerült a NASAMS védelmi rendszere.⁴³

Konklúzió

Az Európai Unió és a NATO-n belül hagyományosan erős orosz kapcsolatokkal rendelkező Bulgária az ukrajnai háborúval NATO-partnereihez hasonlóan Ukrajna mellett kötelezte el magát. A háború az oroszparti és a nyugatos erők közötti törésvonalat is felszínre hozta, ami egyes politikai aktorok, így az államfő vagy egyes pártok részéről egy széles skálán a bolgár (katonai) segítségnyújtás ellenzésén át egészen az uniós szankciókhoz való csatlakozás ellenzéséig terjedt. Az ellenérdekelt politikai szereplők azonban nem tudták érdemben akadályozni a bolgár kormányzat, különösen a háború kirobbanásának pillanatában regnáló Petkov-kormány Ukrajna melletti határozott kiállását. Az első hónapokban Bulgária titokban jelentős mennyiségű üzemanyagot és lőszert szállított Kijevnek, így a bolgár segítség különösen fontos volt az ukrán államnak a kritikus kezdeti időszakban. A későbbiekben Ukrajna fokozta a humanitárius mellett a katonai segítségnyújtást is

⁴⁰ *Defense Spending to Make Up 2% of GDP in 2024*. [online], 2023. 06. 29. Forrás: gov.bg [2023. 12. 10.].

⁴¹ *Bulgaria – Stryker Vehicles*. [online], 2023. 09. 01. Forrás: dsca.mil [2023. 12. 10.].

⁴² *Notice of Intent/Special Notice VisionMaster Navigation Radar Equipment, Foreign Military Sales (FMS), Republic of Bulgaria*. [online], 2023. 09. 27. Forrás: sam.gov [2023. 12. 10.].

⁴³ Angelov 2023.

nehézfegyverek küldésével, amire 2023 végén tudott rábólintani a parlament. Ezzel együtt harmadik (NATO-) tagállamon keresztül 2022 február óta nehézfegyvereket is juttatott Ukrajnába. Szófia a számára kulcsfontosságú energetikai terület (orosz kőolaj) kivételével csatlakozott az uniós szankcióhoz, a háború kitörése óta miniszterelnökei számos alkalommal határozottan elítélték Oroszországot.

Az ország a megváltozott biztonsági környezetre reagálva új stratégiát is alkotott. Az új *Nemzeti Védelmi Stratégia* (e sorok írásakor még csak a tervezete) az Oroszországi Föderációt egyenesen fenyegetésként határozza meg, ami egyértelmű szakítást jelen a 2010-es verzióhoz képest, ahol az országgal még a kapcsolatok építése volt a cél.

Szófia egyértelmű Nyugat melletti elköteleződése az orosz kritikákat is kiváltotta, amelyek hamar ellenlépésekhez vezettek. Az orosz nagykövettel folytatott diplomáciai szópárbaj orosz és bolgár diplomaták kölcsönös kitiltásához vezetett, 2022 áprilisában pedig a gázszállítás leállításához, miután a bolgárok visszautasították, hogy az orosz gázért rubelben fizessenek. Ugyan az orosz gazdasági érdekeltségeket nem számolták fel – jelenleg is orosz kézben van az ország egyetlen finomítója –, de az orosz befolyás csökkent. Ezzel együtt a változékony belpolitikai helyzetben az utóbbi évek választásai után 2023 nyarán felállt nagykoalíció egyre határozottabb lépéseket tesz Ukrajna megsegítése érdekében, ami a ruszofil körök visszaszorulását is jelenti.

Az orosz fenyegetés hatására felgyorsultak az alapvetően szovjet haditechnikát használó bolgár haderő modernizációjára tett erőfeszítések. Az elmúlt közel két év korlátozott eredményéhez az is hozzájárult, hogy a kormányváltások, gyakori választások miatt csak a Petkov-kormány (2021. december – 2022. június) és a Denkov-kormány (2023 júliusától) idején lehetett érdemi munkát folytatni ebben a kérdésben. Szófia a meglévő nyolc F–16-os vadászgépéhez további nyolcat vásárol, illetve szintén fejleszteni kívánja a hadiflottáját, a radarrendszereit, a lövész szállító és légvédelmi (rakétarendszer) képességeit. Azonban a jelentős hadiipari fejlesztés lehetőségei korlátozottak, nemcsak az ellenérdekelte politikai erők, de a szűkös költségvetési források miatt is. Bulgária az EU legszegényebb tagállama, s hiába elkötelezett a katonai kiadások 2% fölé emelésében, ez csak a következő években fog megtörténni.

Összességében Bulgária az orosz gazdasági és politikai kapcsolatok kockázatásával NATO-s és uniós szövetségeseivel együttműködve állt ki Kijev mellett, ami miatt az orosz gázszállításról kellett lemondania, illetve többek között az orosz turisták távolmaradásával további gazdasági veszteségeket elszenvednie. Ennek ellenére Szófia továbbra is támogatja Kijevet, hangsúlyozza nyugati elkötelezettségét, és erőfeszítéseket tesz haderejének modernizálása érdekében.

Felhasznált irodalom

- Angelov, Georgi A.: *After Russia's Invasion Of Ukraine, Bulgaria Is Rapidly Trying To Modernize Its Armed Forces*. [online], 2023. 09. 23. Forrás: refl.org [2023. 12. 10.].
- Angelov, Gerogi A. – Wesolowsky, Tony: *Bulgaria's Pro-Kremlin Leader Refuses To Send Soviet-Era Fighter Jets And Tanks To Ukraine*. [online], 2023. 03. 23. Forrás: rferl.org [2023. 12. 10.].
- Barabás T. János (2023): A 2023-as bulgáriai választások és a kormányalakítás dilemmái. *KKI Elemzés*, 19, 1–8. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2023.19>

- Bayer, Lili: *Bulgarian PM: We're No Longer 'Soft' on Russia*. [online], 2022. 03. 04. Forrás: politico.eu [2023. 12. 10].
- Bulgaria Agrees to Send Heavy Military Equipment to Ukraine for the First Time Since the Invasion*. [online], 2023. 07. 22. Forrás: apnews.com [2023. 12. 10].
- Bulgaria Has Not Exported T-72 Tanks, S-300 Complexes, MiG-29s or Su-25s to Ukraine, Defence Minister Says*. [online], 2023. 01. 17. Forrás: bnt.bg [2023. 12. 10].
- Bulgaria – Stryker Vehicles*. [online], 2023. 09. 01. Forrás: dsca.mil [2023. 12. 10].
- Bulgaria to Send Its First Military Aid to Ukraine*. [online], 2022. 12. 09. Forrás: reuters.com [2023. 12. 10].
- Bulgarian Cabinet Approves National Defence Strategy*. [online], 2016. 04. 13. Forrás: sofiaglobe.com [2023. 12. 10].
- Bulgarian Parliament Again Approves Additional Military Aid to Ukraine*. [online], 2023. 12. 08. Forrás: apnews.com [2023. 12. 10].
- Defense Spending to Make Up 2% of GDP in 2024*. [online], 2023. 06. 29. Forrás: gov.bg [2023. 12. 10].
- Derogation From EU Sanctions Allows Bulgaria to Export Russian Fuel to Ukraine*. [online], 2023. 05. 02. Forrás: bnr.bg [2023. 12. 10].
- Düró József (2011): Támadás jobbról. Az Ataka felemelkedése. In Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég, 331–355.
- First Gas Delivery From Türkiye to Bulgaria Starts*. [online], 2023. 04. 13. Forrás: botas.gov.tr [2023. 12. 10].
- Hak ve Özgürlükler genel başkanı azledildi*. [online], 2015. 12. 25. Forrás: dw.com [2023. 12. 10].
- Jack, Viktor: *Russian Oil Titan Lukoil Eyes the End of Its Reign in Bulgaria*. [online], 2023. 08. 21. Forrás: politico.eu [2023. 12. 10].
- Kandilarov, Evgeniy: *Bulgarian Defense Policy and the New National Defense Strategy*. [online], 2023. 10. 19. Forrás: china-cee.eu [2023. 12. 10].
- Mitsopoulos, Dimitris: *Bulgaria's First Modern Corvette Launched By Local Shipyard*. [online], 2023. 08. 09. Forrás: navalnews.com [2023. 12. 10].
- MoD: *Bulgaria Has Given Close to Half a Billion Leva Humanitarian Aid to Ukraine*. [online], 2022. 12. 20. Forrás: sofiaglobe.com [2023. 12. 10].
- National Security Strategy of the Republic of Bulgaria*. [online], 2011. Forrás: me.government.bg [2023. 12. 10].
- Nikolov, Krassen: *Explosions at Bulgarian Arms Factory Set to Export to Ukraine*. [online], 2023. 06. 26. Forrás: euractiv.com [2023. 12. 10].
- Nikolov Krassen: *Bulgaria Waives Russian Gas Transit Tax in Hopes of Furthering Schengen Talks*. [online], 2023. 12. 12. Forrás: euractiv.com [2023. 12. 12].
- Not Many Ukrainian Refugees Have Stayed in Bulgaria Since the Start of the Invasion*. [online], 2022. 10. 10. Forrás: novinite.com [2023. 12. 10].
- Notice of Intent/Special Notice VisionMaster Navigation Radar Equipment, Foreign Military Sales (FMS), Republic of Bulgaria*. [online], 2023. 09. 27. Forrás: sam.gov [2023. 12. 10].
- O'Byrne, David: *Azerbaijan Opens New Gas Pipeline to Bulgaria*. [online], 2022. 10. 11. Forrás: eurasianet.org [2023. 12. 10].
- Oliver, Christian: *Bulgarian PM Fires Defense Minister for Promoting Putin's Spin*. [online], 2022. 02. 28. Forrás: politico.eu [2023. 12. 10].
- Petrov, Angel: *War in Ukraine Threatens to Upend Politics in Bulgaria*. [online], 2022. 03. 18. Forrás: balkaninsight.com [2023.12.10].
- Pieńkowski, Jakub (2022): Bulgaria's Reaction to Russia's Invasion of Ukraine. *PISM Spotlight*, 52, 1–2. Online: <https://pism.pl/publications/bulgarias-reaction-to-russias-invasion-of-ukraine>
- Radykov, Ihvan: *Explosion at Gun Factory in Bulgaria Kills at Least 3 Workers*. [online], 2022. 10. 04. Forrás: aa.com.tr [2023. 12. 10].
- Radykov, Ihvan – Ugurlu, Sibel: *Bulgaria Will Not Expel Russian Diplomats for Now: PM*. [online], 2018. 03. 30. Forrás: aa.com.tr [2023. 12. 10].
- Russia kicks out 14 Bulgarian diplomats*. [online], 2022. 08. 05. Forrás: reuters.com [2023. 12. 10].
- Russia's LUKoil Mulls Sale Of Operations In Bulgaria*. [online], 2023. 12. 05. Forrás: rferl.org [2023. 12. 10].
- Stefanov, Ruslan – Martin Vladimirov szerk. (2020): *The Kremlin Playbook in Southeast Europe. Economic Influence and Sharp Power*. Sofia: Center for the Study of Democracy. Online: https://csd.eu/fileadmin/user_upload/publications_library/files/2020_12/KREMLIN_PLAYBOOK_3_WEB_NEW.pdf

- Strzelecki, Marek – Tsolova, Tsvetelia – Polityuk, Pavel: *Russia Halts Gas Supplies to Poland and Bulgaria*. [online], 2022. 04. 27. Forrás: reuters.com [2023. 12. 10.].
- Ukraine's Armsbasket: How Bulgaria Arms Ukraine*. [online], 2023. 08. 13. Forrás: oryxspioenkop.com [2023. 12. 10.].
- Up to 200 000 Jobs Can Be Provided by Bulgarian Employers to Ukrainian Citizens*. [online], 2022. 02. 28. Forrás: bia-bg.com [2023. 12. 10.].
- Viola Cintia (2023): Válszúton Bulgária – menekülés a belpolitikai válságspirálból. *MKI Elemzés*, 39, 1–11. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2023.39>
- Volkman-Schluck, Philip (2023): *Bulgaria to the Rescue: How the EU's Poorest Country Secretly Saved Ukraine*. [2023. 01. 18.] Forrás: politico.eu [2023. 12. 10.].
- Wesolowsky, Tony: *With 70 Russian Diplomats Leaving Bulgaria, Moscow's Controversial Ambassador Is Staying*. [online], 2022. 06. 30. Forrás: rferl.org [2023. 12. 10.].